

УДК 378

КООПЕРАЦІЯ І ВЗАЄМОДІЯ У СВІТІ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА, ОСВІТИ І ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

О.Ю. Саркісова*асистент кафедри педагогіки та психології**Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана*

У статті розглядається суперечність між актуальними вимогами сучасності у зверненні до загальнолюдських цінностей та забезпеченні готовності особистості до взаємодії з оточуючим світом та реальним станом освіти взагалі та професійної підготовки зокрема. Зроблена спроба довести значущість ролі кооперації і взаємодії у професійному та особистісному розвитку майбутніх фахівців.

Ключові слова: кооперація, взаємодія, професійні та особистісні якості майбутніх фахівців.

Однією із найвагоміших проблем сучасного суспільства є нівелювання людського фактору та посилення конкуренції у багатьох сферах життя, особливо в економіці, політиці та освіті. Зростає протистояння як між націями і державами, так і між окремими особистостями. Така тенденція значною мірою стосується й України. Подолання цієї негативної суспільної тенденції значною мірою залежить від стану і напрямку розвитку сучасної освіти взагалі і вищої освіти зокрема. Останнім часом зросла соціальна роль освіти, тому що від її спрямованості багато в чому залежить перспектива розвитку людства. Сьогодні виникає потреба у освіті, яка б була гуманістичною за своєю сутністю та такою, що ґрунтується на глобальній взаємодії особистостей, що розвиваються. Однак, система освіти, що склалася і панує до сьогодні в Україні в переважній мірі орієнтується на минулий досвід та реалізує так звану традиційну парадигму навчання, коли особистість є засобом, а не активним суб'єктом навчання. Отже, основною проблемою, що розглядається у даній статті є суперечність між актуальними вимогами сучасності у забезпеченні готовності особистості до взаємодії з оточуючим світом та реальним станом освіти взагалі та професійної підготовки зокрема.

Обґрунтуванню ролі освіти для подолання кризових явищ сучасного суспільства сьогодні приділяється значна увага науковців. Філософські питання щодо освіти розглядають у своїх працях В. П. Андрущенко, І. А. Зязюн, В. Г. Кремінь, Б. С. Гершунський, С. І. Гессен, В. С. Лутай [2; 3; 10; 12] та інші. Так, Б. С. Гершунський, розмірковуючи над філософськими засадами освіти ХХІ століття, звертає увагу на те, що розвиток людства тільки шляхом економічного зростання та збільшення технічної могутності несе обмеженість та небезпеку внутрішньому світу людини. Людина втрачає життєві орієнтири та не здобуває відповіді на

важливіші світоглядні питання. Вирішальну роль у вирішенні нагальних проблем людства автор надає саме освіті [2, 23]. В. Г. Кремінь зазначає, що Україні притаманні традиції протистояння, антагонізму, поділу людей на протилежні групи, що заважає рухові вперед, знижуючи рівень цивілізованості українського суспільства. І саме освіта повинна усувати, а не продукувати конфлікти, утверджувати толерантні відносини в суспільстві [8, 10]. Вважаємо, що одним із важливих напрямів подолання зазначених криз та відповідно завданям сучасної освіти має стати стратегія на підготовку особистості до соціальної взаємодії та кооперації. Водночас, такий аспект професійної підготовки на сьогодні вивчений явно недостатньо. В педагогіці на сьогодні активно розробляються питання інтерактивного та кооперативного навчання, які однак стосуються здебільшого пошуку і розробки відповідних технологій (наприклад, [13]). Психологи вивчають взаємодію і кооперацію переважно як умову ефективної тренінгової роботи [14]. Отже, на сьогодні існує потреба в розробці ефективної стратегії формування групової взаємодії в процесі професійної підготовки особистості з урахуванням конкретного фахового спрямування.

Метою даної статті є доведення значущості кооперації і взаємодії для професійного та особистісного розвитку майбутніх фахівців. Ми спробуємо показати важливість формування соціальних форм поведінки як в світі загальних тенденцій суспільного розвитку, так і для реалізації основних напрямів модернізації сучасної освіти.

Інтенсивний розвиток економіки неминуче призводить до виразності стратегії конкуренції у поведінці та взаємодії людей. Однак, кожна людина, яка є суб'єктом економічних відносин, відчуває на собі ті негативні наслідки, які несе ця стратегія поведінки. Психологи стверджу-

ють, що тривале використання стратегій суперництва та конкуренції роблять людей психологічно більш закритими, рано чи пізно руйнує внутрішню впевненість у своїх силах, що починається на втраті довіри до інших і до себе. Німецький психолог Клаус Фопель зауважує на те, що люди, які вимушено знаходяться у стані конкуренції, яка поширена у багатьох сферах людського буття, з часом стають більш агресивними, що, безумовно, ускладнює їх відносини з іншими, і вже досить тривалий доводить необхідність заміни суперницького типу взаємовідносин на тип співробітництва [114]. На рівні існування людства тактика суперництва та протиборства веде до посилення напруженості та нетерплячості у людських відносинах [2]. Тому, на думку філософів, психологів, педагогів, майбутній розвиток людства повинен визначатися рівнем культури і мудрості людини.

Як бачимо, у суспільстві назріває нагальна необхідність пошуку нових конструктивних підходів до подальшого цивілізованого розвитку світового співтовариства. Зрозуміло, що за таких кризових явищ певні суспільні інституції повинні взяти на себе роль по збереженню та відновленню духовності, посиленню орієнтації на людину, її розвиток та формування гуманної системи цінностей, посилення спрямованості на взаємодію та кооперацію між людьми і культурами. Такою інституцією й повинна стати освіта.

Однак, реальна освіта завжди була і залишається індикатором актуального стану суспільства і відображує в собі загальні тенденції суспільного життя. Політична і соціально-економічна ситуація, яка склалася в нашій країні в теперішній момент, здійснює значний вплив і на освітній процес. У взаємодії суб'єктів освітнього процесу також переважає стратегія конкуренції, економічні фактори часто є вагомішими за соціальні. Система освіти, що склалася і продовжує панувати, так зване підтримуюче навчання, спрямована у минуле, орієнтована на минулий досвід, і мало зорієнтована на майбутнє. Під минулим досвідом ми розуміємо і відсутність людино-центристської спрямованості навчання, коли особистість є засобом, а не активним суб'єктом навчання, і спрямованість навчання на ретрансляцію знань, і авторитарний стиль взаємовідносин між викладачами та учнями. У відомому підручнику з креативної педагогіки та психології автори звертають увагу на те, що і досі особистість в освіті, як і в суспільстві виконує роль засобу. «Особистість і досі розглядається як те, що потрібно «активізувати», спрямувати на виконання планів та програм» [11, 492].

Отже, для виконання своєї місії освіта також повинна змінитись. І передусім вона пот-

ребує заміни пануючої в наш час традиційної парадигми освіти на гуманістичну, яка б визнавала б особистість, її творчий розвиток та самобутність. Освіта має послідовно втілювати та реалізовувати особистісний принцип, який повинен сприяти повноцінному розкриттю продуктивних можливостей кожного студента в його індивідуальній неповторності та сприяти особистісному розвитку кожного.

Водночас, запровадження нових підходів не означає повного відкидання наявного досвіду. Запорукою вдалих перетворень в освіті має стати поєднання здобутків минулого з новими вимогами, що висуває суспільство. На наш погляд, перехід до людино-центрованої освіти не означає переважання індивідуального над соціальним.

Все частіше в соціально-філософській, психологічній і педагогічній літературі з'являються думки про необхідність збалансування індивідуального і соціального початку, діалог культур, інтеграцію як окремих особистостей, так і суспільства в цілому.

Вважаємо, що саме ефективна взаємодія між людьми дає змогу проявити індивідуальні особистісні якості для ефективного вирішення будь-яких нагальних проблем. Разом із розвитком особистості тих, хто отримує освіту, необхідно розвивати їх здатність виходити за межі власної особистості з метою проектування ефективної взаємодії з іншими людьми. На це вказують багато науковців у роздумах, прогнозах щодо освіти майбутнього. Зокрема, Гузєєв В. В. вважає, що освітні технології будуть, ймовірно, не тільки особистісно-зорієнтованими, але й заснованими на глобальній взаємодії особистостей, що розвиваються [4]. А це, в свою чергу, потребує зміни ролі учасників освітнього процесу. Так, Гессен С.І. вважає, що «Справжня свобода, повідомляючи людині єдність дії, роблячи її єдиною особистістю (індивідуальністю) разом з тим, поєднує і окремих людей в колективну особистість суспільного союзу, а за межі – у соборну особистість єдиного суспільства» [3, 230].

Таким чином, правильно та спеціально організована взаємодія дає змогу перейти від стратегії конкуренції до стратегії кооперування. Така стратегія припускає спільну діяльність суб'єктів взаємодії з метою досягання спільних цілей, задоволення інтересів всіх її учасників, їх взаємодопомогу і взаємодоповнення в плані реалізації індивідуальних та спільних завдань. Саме формування такої стратегії взаємодії має забезпечувати сучасна освіта і професійна підготовка.

Соціально-економічні зміни в суспільстві потребують змін і в цілях освіти, і у підходах до визначення її змісту, відбору методів і форм організації навчально-виховного проце-

су. Це в значній мірі стосується і вищої професійної школи. Сьогодні відбувається інтенсивний процес розробки методології професійного навчання у ВНЗ, що включає переосмислення ролі професійної освіти, пошук шляхів підвищення її ефективності в плані розвитку актуальних особистісних та професійних якостей. Здійснимо огляд основних тенденцій у розумінні теоретико-методологічних основ сучасної професійної підготовки та покажемо важливість кооперації і взаємодії для реалізації даних тенденцій.

Е.В. Лузік зазначає, що нова стратегія освіти повинна об'єднати дві суперечливі тенденції: тенденцію до все більшої вузівської спеціалізації, максимального набуття вмінь вирішувати конкретні проблеми в окремих видах діяльності і тенденцією до оволодіння найважливішими досягненнями основних галузей світової культури і на цій основі досягнення глибокого розуміння місця і ролі своєї спеціалізації в житті суспільства, всього людства, в її розвитку [9]. На сьогодні професійна освіта вже не може реалізовувати лише вузькопрофесійні завдання. Набагато важливішим для прогресивного розвитку суспільства стає загальнокультурний розвиток особистості майбутніх фахівців. Тому змінюються і вимоги до професійних якостей майбутніх спеціалістів взагалі та викладачів зокрема. Про важливість поєднання професійного і особистісного розвитку при підготовці майбутніх фахівців говорять багато сучасних дослідників. Так, В.А.Козаков, перераховуючи головні якості, які повинні бути сформовані у людей з вищою освітою будь-якого профілю, поряд з такими якостями як глобальне мислення, функціональна грамотність, професійна універсальність і гнучкість, самостійність, вказує і на необхідність соціальної підготовленості майбутнього спеціаліста, оволодіння високою культурою взаємодії у групах, формуванням вміння працювати в команді, організовувати та здійснювати спільну діяльність [5]. Серед переважних професійних якостей майбутніх спеціалістів Е.В. Лузік виділяє і вміння здійснювати контакт, володіння мистецтвом спілкування, творчість та організаторські здібності [9]. В сучасних умовах принцип індивідуалізму в навчанні отримує нове осмислення. Він не означає протиставлення індивідуалізму та колективізму. Індивід, приймаючи цінність своєї незалежності і свободи, повинен визнавати і цінність самого суспільства, в якому він існує. Для ефективного професійного та особистісного розвитку йому необхідно поєднати принципи індивідуалізму та колективізму в інтегровану форму свого існування в соціумі. Тобто, як бачимо, формування тільки особистісних (індивідуальних) професійних якостей не можуть вирішити

ряд важливих задач професійного розвитку студентів, бо обов'язково мають бути підкріплені формуванням соціальних якостей майбутніх спеціалістів та, відповідно, готувати їх до ефективної взаємодії у виробничих відносинах.

Вміння співпрацювати та кооперувати свої дії з іншими належить до ключових компетенцій сучасного фахівця з вищою освітою та є умовою для досягнення більш ефективних результатів освітньої діяльності. Зокрема, згідно програми «Визначення та відбір компетентностей: теоретичні й концептуальні засади», що проводилася у рамках Федерального статистичного департаменту Швейцарії та Національного центру освітньої статистики США й Канади [7, 11-12], виділено три категорії ключових компетентностей: автономна діяльність, інтерактивне використання засобів та вміння функціонувати в соціально гетерогенних групах. Остання включає здатність успішно взаємодіяти з іншими, здатність співпрацювати та здатність розв'язувати конфлікти.

Вагомим чинником пошуку резервів удосконалення професійної підготовки стала інтеграція вітчизняної вищої освіти в Європейський освітній простір. Відповідно, починаючи з 2001 року, у вищій освіті України відбуваються постійні перетворення, що мають забезпечити якість та ефективність професійної підготовки. В процесі адаптації вищої освіти України до вимог Болонського процесу у вітчизняних ВНЗ була введена кредитно-модульна система організації навчального процесу. Науковці бачать великі перспективи запровадження такої системи. Зокрема, А.М.Колот зазначає, що така система сприяє подальшій гуманізації і демократизації навчального процесу; організації найбільш раціонального і ефективного засвоєння визначених знань з максимальним використанням індивідуальних, індивідуально-групових форм навчання; стимулювання студентів до систематичної навчальної праці через вільний вибір навчальних дисциплін для самостійного вивчення, створення якнайсприятливіших умов для якомога повнішого засвоєння студентами навчального матеріалу, організації модульного контролю і перетворення його в дієвий механізм управлінського процесу [6]. Зрозуміло, що завдяки цій системі вища освіта набуває гуманістичної спрямованості, стає більш демократичною, варіативною, інноваційною. Зупинимось на розгляді двох основних тенденцій розвитку професійної освіти - демократизації та гуманізації, показуючи значення розвитку здатності студентів до кооперації і взаємодії для їх ефективної реалізації.

Демократизація освітнього процесу спрямована на розширення прав всіх його учасників. Одним з яскравих проявів демократизації

процесу професійної підготовки є надання можливості студентам самостійно обирати ті дисципліни, які, на їх думку, найбільш відповідають їх здібностям та інтересам. Водночас, це спрямовується на те, щоб зробити поведінку та діяльність студента більш свідомими та саморегульованими, покращити розуміння ним сутності навчання, що сприяє його соціальному та особистісному розвитку. Втілення цієї тенденції в освітній процес вищої школи можливе шляхом формування демократичного характеру взаємовідносин між викладачем і студентом як суб'єктами навчального процесу. Тому для реалізації демократизації освітнього процесу потрібно зробити акцент на створенні атмосфери рівноправного діалогу та партнерства між викладачем та студентом. Побудова освітнього процесу за таким принципом повинна здійснювати поступову трансформацію традиційної системи інформаційного типу в систему, де студент стає суб'єктом освітнього процесу. Студенти мають отримати можливість вже в процесі навчання оволодіти різноманітними формами співробітництва, навчитися встановлювати рівноправні стосунки між учасниками навчального процесу. Викладачі, в свою чергу, мають навчитись розуміти запити та інтереси студентів. Отже, демократизація в освіті також потребує приділення значної уваги педагогів різноманітним формам соціальної взаємодії та кооперації.

Гуманізація освітнього процесу вищої школи означає, на наш погляд, орієнтацію всіх його складових на розкриття можливостей особистості та розвиток індивіда як соціально значущої цілі освіти. Цьому в великій мірі сприяє перехід до особистісно-зорієнтованої парадигми навчання, суб'єкт-суб'єктної взаємодії тих, хто навчається, та тих, хто навчає, що передбачає ставлення до учня як до особистості, самосвідомого і відповідального суб'єкта власного виховання і розвитку. Для гармонійного розвитку особистість потребує активної взаємодії як з педагогом, так із оточуючими її людьми. Тільки в тісній взаємодії розвивається і самосвідомість, і відповідальність, і активність. Найважливішою умовою гуманізації процесу навчання у вищій школі ми вважаємо організацію спільної діяльності студентів та викладачів, спрямовану на розвиток сутнісних сил суб'єктів освітнього процесу, впровадження освітніх технологій, які базуються на активній взаємодії суб'єктів навчального процесу і за рахунок цього допомагають розвивати не тільки індивідуальні якості студента, як особистості, а й соціальні якості.

Однак, такі нововведення на практиці реалізуються далеко не завжди. Так, аналізуючи процеси модернізації у вітчизняній вищій школі з точки зору психолого-педагогічних аспек-

тів, М. В. Артюшина зазначає, що не зважаючи на перспективність та ряд безумовно позитивних нововведень, обумовлених введенням кредитно-модульної системи в навчальний процес, виникає безліч додаткових проблем, серед яких необхідність налагодження процесу навчання на нових змістовних і організаційних засадах, і вирішення проблеми людського фактору, матеріально-технічних ресурсів тощо [1].

Отже, актуальним на сьогодні є пошук ефективних форм організації навчальної діяльності студентів, які забезпечували б інтенсифікацію переваг кредитно-модульної системи та сприяли розвитку професійно значущих якостей сучасних студентів. Серед найбільш ефективних форм організації навчальної діяльності студентів для реалізації цього завдання, на нашу думку, є такі, які побудовані на взаємодії. До таких форм ми відносимо групові, кооперативні та інтерактивні. Саме стратегії, які побудовані на тісній взаємодії суб'єктів навчального процесу містять багато перспектив для залучення студентів в навчальну діяльність, а також можливість формування у студентів навичок соціального життя поза навчанням та працею. Водночас, не слід вважати, що просте використання згаданих стратегій забезпечить соціальну зорієнтованість студентів. Теоретичні дослідження і практичний досвід показують, що реалізація цих задач ефективно здійснюється при використанні в навчальному процесі групових форм пізнавальної діяльності, які базуються на активній взаємодії учасників освітнього процесу. Здатність ефективно взаємодіяти та, на вищому рівні, кооперувати свої зусилля з діями інших стає складовою частиною життя в демократичному суспільстві. Правильно організовані процеси кооперації суб'єктів навчання дозволяють здійснити поступовий перехід до гуманних взаємовідносин між учасниками навчального процесу. Інтенсивне навчання, організоване в індивідуально-груповій формі дозволяє створити ефективну команду (колектив), яка позитивно впливає на розвиток особистості кожного члена та допомагає швидше досягати високих навчальних результатів.

Здійснений аналіз дозволяє дійти висновку, що сьогодні існує нагальна необхідність у забезпеченні формування здатності тих, хто навчається, до кооперації і взаємодії. Така підготовка важлива для розвитку суспільства, оскільки виступає засобом подолання домінуючих стратегій конкуренції у сучасному світі і попередження можливих суспільних криз. З іншого боку, забезпечення кооперації і взаємодії у навчальному процесі необхідні для ефективного професійного та особистісного розвитку майбутніх фахівців.

Відповідно, найважливішим завданням вищої школи на сучасному етапі є забезпечення умов, при яких майбутні спеціалісти могли б досягти такого результату освітньої діяльності, який дозволив би їм протягом всього життя оволодівати новими професійними знаннями, вміннями, навичками, які відповідали б передовим досягненням в обраній сфері діяльності, бути здатними творчо вирішувати проблеми сьогодення, брати активну участь у перетворенні дійсності, вміти працювати в команді, та ефективно організовувати та здійснювати спільну діяльність. Отже, формування здатності студентів до ефективної взаємодії та кооперації є складним процесом, що потребує концептуальної розробки та експериментальної апробації і буде продовжене у подальших дослідженнях автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Артюшина М.В.* Психолого-педагогічні аспекти модернізації навчального процесу у вищій школі в умовах сучасних євроінтеграційних процесів / М. В. Артюшина // Вища освіта України. – Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору: Моніторинг якості освіти». — К. : Інститут вищої освіти АПН України. - 2007. - Додаток 3 (т.5). – С. 24 – 30.
2. *Гершунский Б.С.* Философия образования для XXI века : [учеб. пособ. для самообразования] / Б.С. Гершунский. – [2-е изд. перераб. и доп.]. – М. : Пед. общ-во России, 2002. – 512 с.
3. *Гессен С.И.* Основы педагогики : Введение в прикладную философию : учеб. пособ. для вузов / С. И. Гессен – М. : Школа–Пресс, 1995. – 448 с.
4. *Гузеев В.В.* Теория и практика интегральной технологии / В. В. Гузеев. – М. : Народное образование, 2001. – 224 с.
5. *Козаков В.А.* Психолого-педагогічна підготовка фахівців у непедагогічних університетах: монографія / В. А. Козаков, Д. І. Дзвінчук. – К. : ЗАТ «Нічлава», 2003. – 140 с.
6. *Колот А.М.* Реалізація основних принципів Болонської декларації при підготовці фахівців економічного профілю / А. М. Колот // Проблеми освіти: науково-метод. зб. – 2004. – Вип. № 37. – С. 65.
7. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: Світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : «К.І.С.», 2004. – 112 с.*
8. *Кремінь В. Г.* Освіта в Україні: стан і перспективи розвитку / В. Г. Кремінь // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Науково-методичний журнал. – 2001. – Випуск 4. – С. 7-17.
9. *Лузік Е. В.* Системний підхід до формування професійних якостей особистості у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін у технічному університеті / Е. В. Лузік // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Науково-методичний журнал. – 2001. – Випуск 4. – С. 121-126.
10. *Лутай В. С.* Філософія сучасної освіти / В. С. Лутай. – К. : „Магістр – S”. – 1996. – 256 с.
11. *Морозов А. В.* Креативная педагогика и психология: учеб. пособ. / А. В. Морозов, Д. В. Чернилевский. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Академический Проект, 2004. – 560 с.
12. *Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз / [Андрущенко В. П., Зязюн І. А., Кремень В. Г. та ін.], під ред. В. Г. Кременя. – К. : Наукова думка, 2003. – 854 с.*
13. *Пометун О. І.* Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко ; за заг. ред. О. І. Пометун. — К. : А.С.К., 2006. – 192с.
14. *Фопель К.* Создание команды. Психологические игры и упражнения / К. Фопель ; пер. с нем. – М. : Генезис, 2002. – 400 с.

Стаття надійшла до редакції 29.09.2009 р.

